

REKATOLIZÁCIA, PROTIREFORMÁCIA
A KATOLÍCKA REŠTAURÁCIA
V UHORSKU

REKATOLIZÁCIÓ, ELLENREFORMÁCIÓ
ÉS KATOLIKUS MEGÚJULÁS
MAGYARORSZÁGON

Ed. Peter KÓNYA

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYARORSZÁGI KATOLICIZMUS A 17. SZÁZADBAN¹

TUSOR Péter

The Holy See and Catholicism in the Kingdom of Hungary in the 17th century

The process of re-Catholicization in the Kingdom of Hungary did not begin until after the end of the so-called “long Turkish war” (1593-1660). The reformation provisions of the Council of Trent were being applied little by little from the onset of the 17th century. The spread of re-Catholicization in conjunction with a strong opposition from anti-reformists lasted until the end of the liberating wars against the Turks, and was successful. Afterwards, the spread encompassed the reorganisation of church life on the territory formerly occupied by the Turks. In contrast to this, the period of Reformation Papacy came to an end before the 1620's and, as a result, re-Catholicization reached its goal. During the pontificate of Pope Urban VIII the papacy was isolated within the continent. The Holy See was losing its dominance in the newly created political order brought about by the Peace of Westphalia. It was confronted by new movements, such as the doctrines of Janzenism and Episcopatism; a worldwide recognition of its missionary work was its single lasting achievement. All of these events affected the relations between the Catholics in the Kingdom of Hungary and the Holy See. Grave difficulties with the implementation of re-Catholicization in the Kingdom of Hungary and political interests of Rome and the Kingdom of Hungary with regard to the Ottoman question were the cause of the tension. Nonetheless, with the introduction of new church order in the Kingdom of Hungary, alternative ways of fostering relations between the two had developed; and with the inauguration of Pope Innocent XI, the politics of the Holy See set a goal as part of its foreign policy to evict the Turks from Europe, souring the relations with the Kingdom of Hungary.

Key words: *Re-Catholicization in Rome and in the Kingdom of Hungary. The Holy See in the 17th century. The relations between Rome and the Kingdom of Hungary.*

Magyarországon a katolikus restauráció a „hosszú török háború” (1593–1606) lezárultával vehette csak kezdetét. A trienti zsinat (1545–1563) reformhatározatai a 17. század század első évtizedeitől kezdtek érvényre jutni. A katolikus megújulás lendülete – erőteljes ellenreformációs törekvésekkel párosulva – egészen a török alóli felszabadító háborúkig (1683–1699) kitar-

1 Rövidítések: ACDF, FSO, St.St. *Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Fondo Sant'Uffizio, Stanza Storica*; AP *Archivum Primatiale (Strigonium)*; APF *Archivio Storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de "Propaganda Fide"*; ASM *Archivio di Stato Massa*; ASR *Archivio di Stato Roma*; ASV per *Archivio Segreto Vaticano*; BAV *Biblioteca Apostolica Vaticana*; CVH *Collectanea Vaticana Hungariae*; Epistulae et acta Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592-1628; NB *Nuntiatgeberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken*. – Készült az MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoportjában. Kutatásaimat az MTA és az OTKA NN 82307-es projektje támogatja.

tott, diadalra jutott. Ezután az egykori hódoltság egyházi életének újjászervezésében folytatta expanzióját.²

Ezzel szemben az 1620-as évekre a reformpápák kora véget ért, a katolikus megújulás nyugvópontra jutott saját központjában, a római hivatalok működését egyre inkább az erőteljes bürokratizáció jellemezte. VIII. Orbán (1623–1644) és utódai pontifikátusa alatt a pápaság befelé fordult, elszigetelődött a kontinensen belül. A törökök ellen a századfordulón folytatott keresztes harc veresége után az Egyházi Állam érdekei régóta nem tapasztalt mértékben kerültek előtérbe. A Szentszék lassacskán nem találta a helyét a vesztfáliai békében kialakított új európai rendben. A nemzeti egyházakkal állandósultak a joghatósági viták. Az éppen csak megszilárdult trienti egyházmodellt új irányzatok: a janzenizmus és az episzkopalizmus, világi téren a racionalista gondolkodás kifejlődése állították újabb kihívások elé. A pápaság reformja 1622-ben a hiterjesztési (*De Propaganda Fide*) kongregáció végképp befejeződött. A 17. század derekának pápai egyedül a világmisziók terén értek el maradandó eredményeket.³

A magyar egyház és a Szentszék korabeli viszonyát alapvetően e körülmények határozták meg. A reform megkésett hazai végrehajtása során adódó nehézségek, a magyarság és Róma – elsőroban az oszmán veszély kezelésében – eltérő politikai érdekei számos feszültség forrása lettek. Amikorra azonban az új egyházfegyelem hazai viszonylatban is megszilárdult, kikristályosodtak a kapcsolattartás gyakorlati módozatai, majd XI. Ince (1676–1689) trónra léptével a pápai külpolitika újra a nagy cél elérésére törekedett, azaz a török Európából történő kiűzésének jelszavát tűzte zászlajára, a katolikus Magyarország és Róma kapcsolata ezeréves történelmének sem előtte, sem utána meg nem haladott fejezetéhez érkezett.

A keret: kánonjogi előírások és katolikus reform

A kapcsolatok vezérfonalát e korszakban is a kánonjog Róma primátusát biztosító előírásai jelentették, de a reformrendelkezések nyomán számos új, s immár a korábnál sokkal intenzívebb és rendszeresebb formában. Miként a trienti reform megvalósításának élén, úgy Magyarország és az Apostoli Szék 17. századi egyházi értinkezéseinek középpontjában az apostolutódok, a püspökök álltak.

Püspökkinevezések

A főpásztorok személyének kiválasztása a középkor végén kialakult gyakorlat szerint a Szent István-i alapítások címén a magyar királyok ún. főkegyúri joga maradt, az érvényes püspökszenteléshez szükséges kánoni eljárás

2 Máig alapvető: HERMANN E. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München 1973 (*Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae* 1), s. 207.

3 TUSOR P. *A barokk pápaság 1600-1700.* Budapest 2004, s. 1 – 335.

azonban teljes egészében a Kúria felügyelte.⁴ Arra csupán egy példát találunk, hogy Róma a saját jelöltjét kívánta volna egyik hazai egyházmegyénk élére állítani. 1629-ben a későbbi boszniai püspök, a Rómában élő Marnavich Tomko János zágrábi kinevezése érdekében interveniáltak a bécsi udvornál és Pázmány Péter esztergomi érseknél (1616–1637), eredménytelenül.⁵ Az uralkodó által kinevezett főpapok viszont számos esetben kénytelenek voltak nélkülözni pápai megerősítésüket (*confirmatio*). Sohasem személyes alkalmatlanságuk miatt emeltek kifogást. Az esetleges olyan akadályok alól, mint a protestáns szülőktől való származás, hiányzó teológiai, egyházbizományi fokozat, minden esetben felmentést kaptak.⁶

A problémát részben a főkegyúri jog körül újra és újra fellángoló viták okozták. XV. Gergellyel (1621–1623) kezdődően az Apostoli Szék minden addiginál céltudatosabban igyekezett szerte a világon a működésében akadályozott vagy nem kielégítően funkcionáló helyi hierarchiát a saját maga által kinevezett adminisztrátorokkal helyettesíteni, s e területeken is új, missziós struktúrát kiépíteni. Törekvései miatt óhatatlanul összeütközésbe került a hagyományos jogaik csorbítatlan megőrzését kívánó államokkal, különösen a portugál⁷ és a magyar uralkodókkal. A portugál korona mindenekelőtt a gyarmatbirodalom egyházkormányzatának felügyeletére tartott igényt, Habsburg-királyaink pedig feltétlenül ragaszkodtak a magyar hódoltsági egyházmegyék (boszniai, tinini, szendrői, szerémi, pécsi, csanádi), valamint a váradi és erdélyi püspökség székhelyükön való működésükben akadályozott főpásztorainak kinevezéséhez.⁸

Ráadásul a buzgó katolikus II. Ferdinánd (1619–1637) uralkodása idején számos már csak címében élő, török és velencei uralom alá tartozó balkáni és dalmáciai püspökségre (osori, nonai, trebinjei stb.) vonatkozó igényt felé-

4 FRAKNÓI, V. *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Budapest 1895.

5 BAV, Barb. Lat. 6953, f. 50r-v; *Nuntiatum des Pallotto 1628-1630*, vol. I: 1628, bearb. v. H. Kiewning, Berlin 1895 (NB IV/5), 126.

6 GALLA F. *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I*. Budapest 1947 (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24-25 [1946-1947]), passim; CVH II/3, passim.

7 SORGE, G. *Santa Sede e Corona Portoghese. Le controversie giuspatronali nei secoli XVII e XVIII*, Bologna 1988 (Occidentale e Oriente Christianità 1); *Gli archivi della Santa Sede come fonte per la storia del Portogallo in età moderna* (Biblioteca 18), a cura di Giovanni Pizzorusso, Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo, Viterbo 2012.

8 FRAKNÓI. *A magyar királyi kegyúri jog*. op. cit.; GALLA, F. Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In *Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*. szerk. P. ANGYAL, Pál – J. BARANYAY, M. Móra, Budapest 1941, s. 561 – 587; JAKAB, A. Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. In *Erdélyi Tudományos Füzetek*. Kolozsvár 1944, s. 172.

lesztettek.⁹ A viták során mindkét fél történeti érveléssel bizonygatta igazát. Szorgos kutatásokat végeztek a magyar kancelláriai és a pápai levéltárakban, ügyvédek terjedelmes emlékiratokat készítettek. Sőt a hazai igényeket az államalapító szent király kortársának, II. Szilveszter pápának (999–1003) frissiben hamisított bullájával is igyekeztek megtámogatni.¹⁰ Igen valószínű, hogy szerzője a már említett és kiváló római kapcsolatokkal rendelkező Mar-navich Tomkó János.

A főkegyúri jog körüli viták tetőpontját a szerémi és boszniai püspökség betöltése miatt keletkezett bonyodalmak jelentették az 1660-as években. Az ügyet külön bíborosi bizottság vizsgálta meg. Ezután alakult ki az a gyakorlat, hogy a bizonyosan Szent István által alapított egyházmegyék élén Róma minden ellenvetés nélkül megerősítette az uralkodó által kinevezett püspököket, viszont Erdély és a hódoltság déli részének helyzete csak akkor rendeződött véglegesen, amikor azok újra a Habsburgok fennhatósága alá kerültek.¹¹

A püspökök felszentelésének másik fő akadályát a megerősítő bullákért fizetendő díjak (*annata*) kérdése jelentette. A XI. Ince államháztartási reformjáiig deficités pápai udvar az évszázados kedvezményt visszavonva újra megkövetelte a középkori jövedelmek alapján kivetett illetékek megfizetését. Teljesítése esetén ez elviselhetetlen terhet rótt volna a hazai katolicizmusra. Az esztergomi érsekségnél például 4000 Ft-ot tett ki a *taxa*. Míg a magyar egyház szerzett jogának tekintette a díjmentességet, addig Róma csak külön kérelemre történő esetenkénti, bár jelentős engedmények megadását tartotta elfogadhatónak. 1645-re érvényre is juttatta ebbéli álláspontját.¹²

Kánoni perek, ad limina jelentések, fakultások

Ugyancsak a pápai megerősítésekhez kapcsolódott az úgynevezett kánoni kivizsgálási eljárás (*processus informativus*). A középkori eredetű és Trient által megújított gyakorlat szerint tanúkat hallgattak ki a jelölt tulajdonságairól, egyházmegyéje állapotáról. A közjegyzői okirat formájában kiállított jegyzőkönyveket, sokszor az új főpásztor születési, iskolai, kinevezési iratával kiegészítve küldték fel a Szentszékhez. A pápai udvarban ennek alapján döntöttek a kiválasztott személy felszentelhetőségéről. 1613-tól a század vé-

9 Cfr. RITZLER, Remigius. *Die Bischöfe der Ungarischen Krone*. In *Römische Historische Mitteilungen*, 13, 1971, s. 127 – 164; BAHLCKE, J. A “Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17-18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez. In *Történelmi Szemle*, 48, 2006, 1-2, s. 1 – 24.

10 BENE, S. A Szilveszter-bulla nyomában [Sulla traccia della Bolla Silvestro]. In A Ráday Gyűjtemény *Évkönyve*, 10, 2002, s. 39 – 80.

11 *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* [Diplomatario sulla storia del giuspatronato regio ungherese], kiad. V. Fraknói, Budapest 1899, APF *Scrittura. Ungheria-Transilvania*, vol. 1-2, passim.

12 FRAKNÓI. *Oklevéltár*. op. cit., s. 255 – 264.

gégig hozzávetőleg 140 ilyen jegyzőkönyv maradt ránk, s mintegy 300 tanú neve ismert. Róma püspökök, kanonokok, egyházmegyes és szerzetes papok, a bécsi *Pazmaneum* növendékei, főnemesek, kancelláriai és kamarai tisztségviselők, uradalmi intézők, olykor a helyi körülményeket jól ismerő nemesek és kereskedők eskü alatt tett vallomásaiból tájékozódhatott a magyarországi egyházi viszonyok alakulásáról.¹³

A Kúria másik, kánonilag előírt információs forrása a megyéspüspökök négyévente kötelező *ad limina* jelentése volt. Úgy tűnik, főpásztoraink csak elvértve tettek eleget kötelezettségüknek, így a korszakból ma mindössze 22 hazai reláció szövege található meg a vatikáni levéltárban, igaz, köztük olyan terjedelmes és részletes beszámolók, mint Lippay György (1642–1666), Szelepchény György (1666–1685) primások 1650-i és 1676-i, valamint Pongrácz György váci püspök 1675. évi információja.¹⁴ A relációk elmaradozása szorosan összefügg a pápai megerősítések körüli problémákkal. A püspökök tudniillik csak a felszentelésük előtti esküben kötelezték magukat a rendszeres jelentéstételre, így azt megelőzően felmentve érezték magukat a kánoni előírás alól. E beszámolók hiányát azok a közvetlenül a pápához intézett levelek pótolják, amelyek alkalmankénti sikerekről, új intézmények létrehozásáról, s különösen a század második felétől tömeges megtérésekről számolnak be.¹⁵

Róma előtt ha megkésve is, valamint számos hiányosságtól kísérvé egy fokozatosan megújuló egyházi élet képe bontakozott ki. A megyéspüspökök több-kevesebb rendszerességgel vizitálták, vizitáltatták egyházmegyéjüket,¹⁶ szemináriumokat, iskolákat, rendházakat alapítottak,¹⁷ közreműködtek a szerzetesrendek megreformálásában. A legjelentősebb eredmény e téren a magyar alapítású pálos rendnek a Szentszék aktív részvételével történő újjászületése volt.¹⁸ Meghonosították a római rítust és breviáriumot,¹⁹ erőfeszítéseket tettek az ortodox ruténnel való unió megteremtésére.²⁰ A király-

13 GALLA, F. A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. In *Levéltári Közlemények*, 20-23 (1942-1945), s. 141 – 186.

14 Vö. ASV, *Archivio della Congregazione del Concilio. Decreta*, vol. 29, ff. 159r-160v.

15 TUSOR, P. A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630-1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján). In *Mezőváros, reformáció és irodalom (16-18. század)*, szerk. SZABÓ, A. Budapest 2005 (Historia Litteraria 18), s. 123 – 138, 123 – 126.

16 *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa I-IX*, szerk. DÓKA K. Budapest 1994-2000.

17 Lósy I. Imre (1637-1642), Lippay IV. György (1642-1666), Szelepchény V. György (1666-1685). In *Esztergomi érsekek 1001-2003*, szerk. BEKE, M. Budapest 2003, s. 291 – 310.

18 GALLA, F. A pálosrend reformálása a XVII. században. In *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1940-1941*, s. 123 – 223.

19 TUSOR, P. A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig). In *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum*, 11, 1999, 1-2, s. 33 – 64.

20 VÉGHSEŐ, T. Missionari paolini e cristiani orientali nell'Ungheria (1642-1681). In

ságbeli országrészen többnyire a székhelyükön tartózkodtak, prédikáltak, bérmáltak, valamint – ha nem is mindig az előírt időközönként – egyházmegyeyei és tartományi zsinatokat tartottak.²¹ Az új püspökök jelentős része már pápai kollégiumokban folytatta tanulmányait (leginkább a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban), s számos növendéküknek igyekeztek ezekben helyet biztosítani.²²

A kapcsolatoknak az egyházjog által körülírt utolsó nagy területét a Szentszék által adható különféle felmentések, felhatalmazások alkották. Ezen a ponton nem csupán a felsőpapság, de a magyar egyház egésze is ezernyi szálon kötődött a központi egyházkormányzathoz. A szentelési, liturgikus, misézési kedvezmények, hordozható oltár- és magánkápolna-kiváltság, kolostor klauzúrába való belépés engedélyezése, búcsúk megadása, eskü, fogadalom, böjt alóli, házassági diszpenzációk iránti hazai kérelmek tömege mind-mind azt mutatja, hogy Róma primátusa az újjászülető vallási élet mindennapjaiban jelenlévő valósággá vált.²³

A szalak: nunciusok, követek, bíboros-protectorok, ágensek *Nunciusok*

A Szentszék a reformok megvalósítását állandó diplomáciai képviselői révén követte figyelemmel. A nunciatúrák intézménye behálózta a korabeli katolikus Európát. Magyarország az örökös tartományokkal együtt a bécsi nuncius joghatósága alá tartozott.²⁴ A Rómával való kapcsolattartásban a nuncius és hivatala kulcsszerepet töltött be. Hetenként több jelentésében informálta a pápai államtitkárságot az aktuális politikai és egyházi történésekről, köztük szép számmal magyar vonatkozásúakról.²⁵ Ő folytatta le

Folia Athanasiana, 16, 2003, s. 99 – 122; Id., „...patriarcham Graecum convertit ad unionem...” A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. In *Athanasiana*, 23, 2006, s. 29 – 48.

21 PÉTERFY, C. *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata...* vol. II, Posonii 1742, 300 s.; SZVORÉNYI, M. *Synopsis critico-historica decretorum synodaliu pro ecclesia Hungaro-catholica*. Vespriuii 1807, 250 s.

22 BITSKEY, I. Il Collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca. In *Studi e fonti per la storia dell'Università di Roma*. Roma 1996, n.s. 3, s. 203, 204 – 235.

23 GALLA. *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások*. op. cit.

24 A császári udvarban 1592 után működő nunciusokra: SQUICCIARINI, D. *Die apostolischen Nuntien in Wien*. Vatikanstadt 1999, 103 s.

25 ASV, *Segreteria di Stato. Germania*, passim; B.A.V., Barb. Lat. 6916-6921[-6923]; 6924-6925; 6922-6952 e 7060; 6963-6976 e 7063-7067; 6981-7016 e 7068-7076; *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603-1606)*, hrsg. von A.O. Meyer, Berlin 1915 (NB IV/3); *Johannis Stephani Ferrerii nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I/1: 1604 Ian.-Iul.*, ed. Z. Kristen, Pragae 1944 (Epistulae et acta 3); *Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I: 1607. II: 1608 Ian.-Mai. III/1 1608 Mai.-Aug.*, ed. M. Linhartová, Pragae 1932-1937-1940 (Epistulae et acta 4); *Nuntiatur des Pallotto*, op.

legtöbbször bécsi palotájában a kánoni kivizsgálási eljárásokat,²⁶ küldte el diplomáciai postájával a Szentszékhez intézett leveleket, kérvényeket, s juttatta el a pápai brévéket, bullákat címzettjeikhez.

Az egyházi törvényszékek előtt folyó házassági, örökösödési, fegyelmi perek harmadfokon a nunciatura bírósága elé kerültek, ahol az ügyek újbóli felülvizsgálatával rendszerint egy jogban jártas hazai prelátest bízta meg. A magyar főpapok, köztük Pázmány is több esetben a szükséges háttér-információk megadásával igyekeztek segíteni, sőt olykor befolyásolni a döntéshozatalt.²⁷ A nuncius ítélkezett az Itáliából Magyarországra küldött misszionáriusok felett is.²⁸ A század végétől Kollonich Lipótnak (1695–1707) köszönhetően visszaállt a magyar prímások harmdafokú bíraskodási joga, ami mindmáig kánonjogi különlegességnek számít.²⁹

A perek befejezését csak elvétve tette át a Kúriához, mint például az ordináriusok és a szerzetesrendek közötti kontroverziák, rendházalapítások ügyeit. Ezeket a század második felében főként a – korábban magyar viszonylatban csekély szerepet játszó – Püspöki és Szerzetesi Kongregáció elé utalták. Közvetlenül Rómában egyedül a zágrábi káptalan indított pert Bologna városa ellen ottani kollégiuma birtokaiért, méghozzá sikerrel.³⁰

A pápai követek az országban szinte csak az országgyűlések alkalmával jelentek meg, ahol szorosán együttműködtek a katolikus párttal a protestánsok ellenében. Giovanni Battista Pallotto nuncius visszarendelése előtti pozsonyi látogatása Pázmánynál és Esterházy nádornál, valamint a látotokról küldött meleg hangú beszámolója 1630 júniusából ritka kivételnék számított.³¹

Bíboros-protektorok, császári követek

Természetesen a magyar egyház sem nélkülözhetette érdekeinek római képviselőit. A késő középkorban alakult ki a Kúriánál a bíboros-protektorátus intézménye az egyes országok, szerzetesrendek ügyeinek képviselőtél-

cit; *Nuntiaturen des Malatesta Baglioni, des Ciriaco Rocci un des Mario Filonardi; Sendung des P. Alessandro d'Ales (1634-1635)*, hrsg. v. R. Becker, Tübingen 2004 (Nuntiaturreport IV/7); T. Vanyó, *A bécsi nunciatusok jelentései Magyarországról 1666-1683*, Pannonhalma 1935 (Pannonhalmi Főiskola Könyvei 3); Id., *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611-1786*, Budapest 1986 (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris), passim.

26 GALLA. *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei*. op. cit.

27 ASV, *Archivio della Nunziatura in Vienna. Cause civili*, n. 22.

28 Miként Camillo Melzi nuncius 1646-47-ben tette a konventuális Francesco Cosmi da Moglianóval, Zrínyi Miklós káplánjával. ASV, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna. Negotia regularium*, n. 27.

29 VANYÓ. *A bécsi pápai követség levéltárának iratai*. op. cit., s. 191 – 201.

30 BAV, Barb. Lat. 6900, ff. 77r-v e 78r-v; 7056, f. 64r-v.

31 BAV, Barb. Lat. 6219, fol. 152r-v.

re, pártfogására. Magyarországnak e korszakban az örökös tartományokkal közös protektora volt. A bíboros-protektor legfontosabb feladataként a püspökök pápai megerősítésének kieszközlését intézte: a pápa és a kardinálisok együttes ülésén, a konzisztóriumban ő terjesztette elő a jelöltek nevét, referált a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvekből készített kivonatok alapján tulajdonságaikról, egyházmegyéik állapotáról. Tevékenységéért *propinának* nevezett illeték járt, s a magyar főpapok nemcsak az annáták mérsékléséért, hanem ennek elengedéséért is kénytelenek voltak hadakozni.³²

A rendszerint császárhű olasz arisztokrata családokból kikerülő kardinális-protektorok működése számos kívánnivalót hagyott maga után. A magyar főpapok gyakran őket okolták – leváltásukat követelve – felszentelésük elmaradásáért. Már Pázmány Péter szükségesnek tartotta egy önálló, ellenszolgáltatások nélkül működő magyar protektorátus kialakítását: „Úgy tetszik énnekem, hogy a’ Magyar Országi Protectionak csak Titulárisnak kellene lenni és nem haszonra Nézőnek” – írja 1635-ben.³³ Utóda, Lippay és Szelephény beteljesületlen bíborosi ambícióiban, azon túl, hogy egy folyamatos és saját jogon alapuló magyar jelenlétet igyekeztek megteremteni a Bíborosi Kollégiumban, vélhetően e probléma megoldatlansága is szerepet játszott.³⁴

Szintén jelentős a század első felében Rómában működő császári követség szerepe. A magyar egyházat érintő ügyekben írt uralkodói leveleket is ők adták át a pápának a szokásos pénteki kihallgatásokon, figyelemmel kísérték és sürgették a bennük foglaltak végrehajtását. Jóllehet személyes fellépésük sokszor pozitív hatást gyakorolt a kérések teljesítésére, inkább a magyarországi címet viselő idegen főpapok használták ki az ebben rejlő lehetőségeket.³⁵ A kevés kivétel egyike a későbbi pécsi, majd zágrábi püspök, Vinkovich Benedek, aki még zágrábi nagyprépostként lépett érintkezésbe Paolo Savelli császári követvel püspöksüveg (*infula*) viselési jogának pápai engedélyeztetése érdekében.³⁶ Az 1650-es évektől az állandó követek feladatait Németország bíboros-protektorai vették át.

32 Cfr. FABER, M. *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik in der frühen Neuzeit*. Mainz 2005, 387 s.

33 Kiadva TUSOR, P. Pázmány állandó római követségének terve 1632-1634 [Il progetto di ambasceria permanente del cardinale Pázmány a Roma]. In *Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2, Pázmány Péter és kora*. szerk. HARGITTAY, Emil. Piliscsaba 2001, s. 151 – 175, 174.

34 Cfr. CVH vol. I/3, Budapest-Roma 2005.

35 A császári római követek anyagának egy része megtalálható: ASR, *Archivio Sforza-Cesarini* (Paolo e Federigo Savelli); *Archivio Giustiniani* (Paolo Savelli); Biblioteca Statale Santa Scolastica (Subiaco), *Archivio Colonna* (Girolamo Colonna).

36 ASR, *Archivio Sforza-Cesarini*, parte II, busta 224, s.f.

Püspökkari ágensek

A pápai bíróság, a *Sacra Rota Romana* német ülnökeinek, a Német-Magyar Kollégium rektorainak részbeni és a Rómában tanuló magyar klerikusok ímmel-ámmal végzett közreműködése mellett a magyar katolicizmus római képviseletének legfontosabb tényezői az állandó ágensek voltak.

Szerepük pótolhatatlan az ügyek intézésénél: bejáratosak az államtitkárságra, a nagy hatalmú bíboros neposhoz, továbbá a pápai kiváltságokat osztó hivatalhoz, a *Dataria*hoz, a pénzügyeket kezelő és a bullákat kiállító apostoli kamarához, valamint a Magyarországot missziós területként felügyelő hitterjesztési, a püspökkinevezésekben illetékes konzisztoriális s a trienti határozatok végrehajtását ellenőrző zsinati kongregációkhoz. Leveleket kézbesítenek, tartalmukhoz a számukra megküldött instrukciók alapján szóbeli kiegészítéseket fűznek, intézik a jezsuiták közreműködésével történő pénzántalásokat, postázzák a válaszokat.

Az alacsonyabb rangú szentszéki tisztviselőktől, kongregációs titkároktól szerzett értesülések alapján rendszeresen ők tájékoztatták a magyar egyház vezetését a felmerülő nehézségekről, az újabb pápai rendelkezésekről s a legfrissebb római hírekről. A bécsi nuncius mellett az ágensek közreműködése biztosította a folyamatos összeköttetést a Kúriával.

Kezdetben kizárólag az esztergomi érsekek szolgálatában álltak, mint Matteo Renzi, vagy a prágai nunciátúra korábbi tisztviselője, Camillo Cattaneo apát. Először az 1637/38. évi országgyűlésre összegyűlt főpapok választottak élükön Lósy Imre primással (1637–1642) a magyar egyház egészét képviselő ágenset (*Agens Cleri/Praelatorum Hungariae in Urbe*) a nápolyi születésű Pietro Giacomo Favilla személyében. Számára magyar nemességet, valamint királyi tanácsosi címet is kieszközöltek. Lósynak az önálló magyar bíboros-protectorátus létrehozására vonatkozó újabb javaslatait III. Ferdinánd (1637–1657) mindazonáltal elutasította.

A majd két évtizedig működő Favilla, akinek hivatalát 1654-ben hasonló nevű unokaöccse, Pietro Giacomo Larzona-Favilla örökölte meg, hazai főuraktól is vállalt megbízatást: 1642-ben ő igyekezett behajtani Esterházy Miklós nádor számára a Bécsből 1639 folyamán visszatért nuncius, Malatesta Baglioni több ezer forintos adósságát. Favillát a források gyakran az egész ország képviselőjeként (*l'Agente d'Ongaria*) emlegetik. Antonio Francesco Gallo volt nunciátúriai ügyhallgató és a sienai Alessandro Vecchi apát után a magyar ügyvivő 1676-tól egy Magyarországra települt és itt egyházi javadalmakat is szerző itáliai család tagja, a jogi végzettségű Giovanni Giani (Jány) bátai apát lett.

A hazai háttérrel rendelkező, ugyancsak magyar királyi tanácsosi címmel felruházott olasz ügyvéd kiküldése szerencsés döntés volt Szelephény primás részéről. A római magyar agentúra, amelynek megszervezése a hazai zsinatok vissza-visszatérő napirendi pontja volt, az ő ideje alatt már zökke-

nőmentesen működött. Míg elődeit azzal is megvádolták, hogy elsikkasztva a magyar püspökök Rómába küldött pénzáttalásait ők az okai a pápai megerősítések elmaradásának, Giani – úgy tűnik – kívül tudott maradni a szövvényes helyi érdekellentéteken, s 1679-ben I. Lipóttól monopóliumot kapott a magyar ügyek kizárólagos intézésére.

Giani megbízatásának teljesítését nagyban megkönnyítette a magyar ügyek képviseleti rendszerének kétpólusúvá szűkülése. A diplomáciai feladatokat a század közepétől ellátó német protektorátus, valamint Magyarország és az örökös tartományok protektorátusa élén 1666-tól ugyanaz a bíboros állt, s ez végett vetett a két intézmény közötti korábbi rivalizálásnak. A perszonalunióban gyakorlatilag egyesített protektorátus kizárólagos joggal intézte a Bécsből megküldött kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek ellenőriztetését, kivonatolását, sőt olykor maga is lefolytatott ilyen eljárást. Pozitív szerepe ellenére a császári követség megszűnése valamint a *Rota* német auditorainak háttérbe szorulása még inkább áttekinthetővé tette a korábban sokszor összekuszálódó munkamegosztást. Ezen nem változtatott az 1659-től Rómában tartózkodó jezsuita magyar gyóntató (penitenciárius), Klobusiczky János alkalmankénti közreműködése sem.³⁷

Alkalmi küldöttek

A kapcsolattartás állandó formáit szervesen kiegészítette az alkalmi küldöttek megjelenése az Örök Városban. 1611-ben a felosztatott egri káptalan képviseletében Dallos Miklós nagyprépost személyesen kérte V. Pál közreműködését a testület helyreállításához,³⁸ s nyújtott Forgách Ferenc primás – akinek római utazását a bécsi udvar megakadályozta³⁹ – megbízásából Pázmány 1614–1615-ös küldetéséhez⁴⁰ hasonlóan átfogó tájékoztatást a magyarországi katolicizmus helyzetéről, a térítések előrehaladásáról. 1637-ben Szelepchény György és Baghy István esztergomi kanonokok,⁴¹ harminc évvel később a pálos rend római megtelepítésének és egy magyar nemzeti templom létrehozásának ügyében is fáradozó fr. Vanoviczy János⁴² működtek közre az újonnan kinevezett esztergomi érsekek metropolitai jelvénye, a *pallium* kieszközlésében. Zágráb főpásztorai rendszeresen külön utakon, saját képviselőik útján intézték ügyes-bajos dolgaikat Rómában.⁴³

37 TUSOR, P. *Gli agenti dei prelati ungheresi a Roma nel Seicento*. Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 92, 2012, s. 359 – 380.

38 BAV, *Boncompagni e Ludovisi*, vol. E 13, ff. 132r-133v e vol. E 18, ff. 276r-277v.

39 ASV, *Segr. Stato. Principi*, vol. 56 I, ff. 322r-323v e 397r-398v.

40 BAV, *Boncompagni e Ludovisi*, vol. E 15, ff. 27r-28v.

41 BAV, Barb. Lat. 6894, f. 10r-v.

42 Gy. TÓTH, I. A remeterend vándormisszionáriusa. Vanoviczy János, az első pálos misszionárius levelei (1642-1677) [Le lettere di János Vanoviczy, il primo missionario apostolico dei paolini]. In *Levéltári Közlemények*, 72, 2001, s. 187 – 245.

43 *Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku*. vol. X, ed. I. Kukuljević, Zagreb 1869, 185 s.

A magyar püspökök csak elvétve tettek eleget személyes megjelenési kötelezettségüknek, *ad limina* jelentéseiket megbízottak útján nyújtották be: Pázmány rövid relációit több ízben Senkvicz Máttyás esztergomi kanonok,⁴⁴ Lippay és Szelepcshény primások fentebb említett 1650-es és 1676-os beszámolóit Macripodari Jácint esztergomi segédpüspök,⁴⁵ valamint Francesco Giani (a római ágens Giovanni fivére) közvetítésével.⁴⁶ Kizárólag *ad limina* látogatás és jelentéstétel céljából egyedül Pongrácz György váci püspök kelt útra 1675-ben.⁴⁷

Több főpap útját főként megerősítő bulláik megszerzése motiválta. Thelegdy János 1611-ben boszniai püspökként,⁴⁸ majd az 1625-i jubileumi Szentévbén kalocsai érsekként,⁴⁹ Jakusith György veszprémi püspökként 1639-ben,⁵⁰ majd Bielavich György tinini és Jurjevich Péter szerémi püspök,⁵¹ valamint Csanád főpásztora, gróf Pálffy Tamás a század derekán,⁵² majd 1676-ban gróf Kéry János ugyancsak szerémi püspök⁵³ elsősorban emiatt vállalták, olykor nem is hiába az utazás kényelmetlenségeit.

Pázmány 1632-es⁵⁴ és Jakusith (immár egri püspök) 1645-ös követségének középpontjában politikai megbízatásuk állt.⁵⁵ 1687-ben a későbbi csanádi püspök, a pálos Nádasdy László elsősorban azért tért vissza Rómába, hogy XI. Incét Thököly és I. Lipót (1657–1705) közötti közvetítésre kérje fel.⁵⁶ Pázmány állandó római császári követségének 1632 és 1634 között többször

44 *Petri cardinalis Pázmány ecclesiae Strigoniensis archiepiscopi et regni Hungariae primatis epistolae collectae*. voll. I–II, ed. HANUY, F. Budapestini 1910–1911, vol. II, s. 769 – 773.

45 ASV, *Segr. Stato. Vescovi*, vol. 25, f. 369r-v.

46 BOUYDOS, E. The Quadrennial Reports of the Archbishops of Strigonia to Rome. In *Slovak Studies* [Rome], 5, 1965, s. 7 – 98, 47 – 67; B.A.V., Barb. Lat. 6894, f. 43r-v.

47 BAV, Barb. Lat. 6898, ff. 62r-70v.

48 BAV, *Boncompagni e Ludovisi*, vol. E 13, ff. 126r-127v.

49 BAV, Barb. Lat. 6872, ff. 145r-146v.

50 TUSOR, P. Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja). In *Századok*, 134, 2000, s. 431 – 459, 432 – 433.

51 AP, *Archivum Saeculare. Acta Radicalia*, Classis X, n. 196, busta 28, ff. 152–153

52 AP, *Archivum Saeculare. Acta Radicalia*, Classis X, n. 196, busta 24, ff. 171–172.

53 ASM, *Archivio Cybo-Malaspina. Archivio Alderano Cybo*, vol. 65, n. 84.

54 FRANKL, V. [Fraknói]. *Pázmány Péter és kora* [Péter Pázmány e la sua epoca]. voll. I–III, Pest 1868–1872, vol. III, s. 14 – 46; REGEN, K. Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII. Eine unbekante Denkschrift aus dem Frühjahr 1632. In *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 56, 1961, s. 62 – 74.

55 TUSOR, P. Jakusith György egri püspök római követjárása 1644–45-ben (A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcban). In *Hadtörténelmi Közlemények*, 113, 2000, s. 237 – 268.

56 ASV, *Segr. Stato. Principi*, vol. 115, ff. 38r-39v e 490rv.

felvetődő ötlete,⁵⁷ valamint utódának, Lippay Györgynek 1658. évi császári missziója⁵⁸ terv maradt csupán.

Fények és árnyak

A század eleje: együttműködés

Az intézményes és a kánonjog által szabályozott összeköttetéseken túl a magyar egyház vezetése és Róma viszonyát a század első évtizedeiben jellemezte a legszorosabb együttműködés. A rekatolizáció hosszas folyamatát elindító, esztergomi érseki kinevezésével szinte egy időben bíborosi méltóságra emelt Forgách Ferenc legfőbb politikai támaszát a pápai diplomácia és a pápák ekkor még az uralkodók felett is érvényesülő lelki szupremáciája nyújtotta.

A hatalmat javarészt az evangélikus és református rendek támogatásával megszerző II. Mátyás uralma idején az Illésházy István és Thurzó György nádorok nevével fémjelzett, az 1608. évi országgyűlés vallásügyi rendelkezéseiben tetet öltő protestáns túlsúly ellenében a katolicizmus mozgásterét csak a Szentszék aktív közreműködésével lehetett megteremteni. A pápa személyes vezetése alatt álló, legtekintélyesebb kongregáció, a Szent Hivatal (*Sacrum Officium*, vagyis a római inkvizíció) a katolikus vallás ellen irányuló törvények jóváhagyása miatt Forgách indítványára vizsgálatot kezdett a Habsburg-király ellen, s az esetleges kiközösítést elkerülendő a bécsi udvar végül támogatást nyújtott a rendelkezések gyakorlati végrehajtásának elodázásához.⁵⁹

Utódaival ellentétben V. Pál pápa (1605–1621) még nagyfokú megértést tanúsított a kánoni előírások betartatása terén. Főúri vegyesházasságoknál például a protestáns fél katolizálását megelőzően is megadta a szükséges, sőt a szokásostól eltérő szövegezésű diszpenzációkat. A nyilvános konverzióra a titokban vállalt kötelezettségnek megfelelően a házasságkötés után került sor, amikor a szülői befolyás már érvényét veszítette. Az első ilyen, s nagy port felverő eset a Czobor Mihállyal házasságra lépő Thurzó Zsuzsanna (a már említett nádor lánya) Forgách primás által előkészített megterése volt 1610-ben.⁶⁰

57 TUSOR, P. Le origini della bolla “Sancta Synodus Tridentina”: (I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII, 1632–1634). In *La Dinastia de los Austria: Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio (Colección “La Corte en Europa” Temas; 5. MARTÍNEZ, José Millán – CUERVA, Rubén González (coords.). Madrid 2011, s. 205 – 227.*

58 *Esztergomi érsekek (1001-2003)*, op. cit., s. 296 – 303.

59 TUSOR, P. Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése [Le leggi ungheresi del 1608 sotto la censura dell’Inquisizione romana: la scomunica del re Matthia II]. In *Aetas*, 2000, 4, s. 89 – 105

60 BAV, *Boncompagni e Ludovisi*, vol. E 7, ff. 7r-8v e vol. E 12, ff. 250r-254v.

Szintén a Borghese pápa volt az, aki lehetővé tette, hogy Pázmány elhagyhassa a jezsuita rendet – bár ez jogilag végül nem történt meg –, s így fogadalmi ellenére elfoglalhassa érseki székét, amelynek mielőbbi betöltését a pápai nunciusok oly állhatatosan sürgették. Az esztergomi főszékeskápitan nem véletlenül tért ki V. Pál közreműködésére a kinevezést Rómának megjelentő levelében: „Isten meghallgatta szívünk vágyait, és Égi Királynőnk, az összes szentek kiváltképp az eretnekségtől megfertőzött hazánk mennyei patrónusai közbenjárására a császári és királyi felség...”⁶¹

Pázmány főpapi működése messzemenően beváltotta e reményeket, élete utolsó szakaszában azonban a magyar egyház és Róma viszonyában komoly törés keletkezett. Amíg az 1630-as évek elejéig politikai téren is töretlen volt az együttműködés (Pázmány ennek köszönhette bíborosi kinevezését); és a hazai klérus folyamatos erőfeszítéseket tett arra, hogy „amennyire lehetséges, mindenben a mi és mindenki anyjához, a Szent Római Egyházhoz alkalmazkodjunk”,⁶² ezután egyre inkább erőteljes kiábrándulás, sőt elégedetlenség jelei mutatkoztak meg soraiban.

A század dereka: problémák

A fordulópontot Pázmány 1632. évi római követsége jelentette. A Habsburg-küldetésben érkező primás olyannyira éles összeütközésbe került az egyre erőteljesebb francia orientációt folytató Barberini pápával, VIII. Orbánnal, hogy a római udvarban az elkövetkezőkben nemkívánatos személynek tekintették a magyar primást, sőt a Szentszék diplomáciája kifejezetten meg is akadályozta állandó követként, ill. bíboros-protektorként való visszatérését. Jóllehet a pápai nunciusok a magyar főpapság körében tapasztalt engedetlenséget és bizonyos kánoni kötelezettségek elhanyagolását Pázmány személyes elégedetlenségének és hatásának tudták be, az okok ennél szerteágazóbbak voltak.

Miközben nap mint nap erőteljes harcot folytattak a protestantizmus ellen többek között a pápaság tekintélyének védelmében, jelentős összegeket fordítottak új intézmények létesítésére és a török elleni védelem céljaira, a hazai főpapok úgy érezték, hogy a Barberinik Rómájától egyre kevésbé kapják meg a szükséges segítséget: elterjedt körükben az a felfogás, hogy „számukra minden kapu bezárult arra nézve, hogy bármilyen kedvezményben és igazságos elbírálásban lehessen részük”.⁶³ Mindez főként annak fényében vetődött fel különös élel, hogy a hazai egyházban továbbra is erőteljes elvárásokkal éltek Róma irányában, folyamatos támogatást igényeltek nem csupán vallási, hanem politikai téren is.

61 BAV, *Boncompagni e Ludovisi*, vol. E 19, ff. 164r-165v.

62 Archivio Storico della Congregazione per le Cause dei Santi, *Litterae et Rescripta*, n. 8497.

63 Barb. Lat. 7002, ff. 124r-127v.

Az egyre inkább befelé forduló és növekvő deficittelex küszködő pápaság azonban ekkor egyszerűen nem tudott mit kezdeni a török kiűzésének tervét feszegető hazai javaslatokkal, s mereven ragaszkodott jogai érvényesítéséhez, leginkább a különféle illetékek megfizetése terén – amint azt már fentebb láthattuk. Ez a kettősség: egyfelől a felfokozott igények, másfelől az ezek beteljesületlensége okozta averziók XI. Ince trónra léptéig végigkísérték a hazai katolicizmus és a Szentszék viszonyát.

Nem javították a helyzetet a Magyarországra küldött apostoli misszionáriusok sem, akik a hazai főpapokénál szélesebb körű lelki hatalommal – vagyis számos olyan fakultással, amelyért egyébként Rómához kellett folyamodni – rendelkeztek, s csak újabb feszültségeket okoztak.⁶⁴

A krízis csúcspontját az 1639 szeptemberében tartott nagyszombati püspökkari értekezlet jelentette. A gyűlésről az uralkodóhoz intézett felterjesztésükben, amelyet a pápai nuncius egyébként hasztalan igyekezett megszerezni, a püspökök a problémákért kizárólag a „kúriai minisztereket” tették felelőssé, s a hosszasan elősorolt történelmi példák alapján arra biztatták III. Ferdinándot, hogy ragaszkodjék valamennyi, a magyar koronához tartozó püspökség feletti kinevezési jogához. A határozat a római képviselertet a protektorátus kikapcsolásával kizárólag a császári követ és az ágens együttműködésére kívánta alapozni.

Egyházi jogi szempontból két megállapításuk emelhető ki. Javaslatot tettek arra nézve, hogy a püspökkinevezésekhez kapcsolódó kánoni kivizsgálási eljárást vegyék ki a bécsi nuncius kezéből, s azt az esztergomi érsek mint primás és a Szentszék született követe (*legatus natus*) folytassa le az – állítólagos – korábbi gyakorlatnak megfelelően. (Elképzelésük sok hasonlóságot mutat a trienti zsinaton huzamosabb ideig napirenden lévő, ám végül elvetett javaslattal, amely az új főpásztor metropolitájára kívánta bízni a kánoni ellenőrzés lefolytatását.)

Másrészt hangot adtak azon felfogásuknak, hogy a pápának az érvényes püspökszenteléshez adandó megerősítési joga hazai téren valójában a magyar királyoknak az Apostoli Szék irányában mutatott különös tiszteletén alapul, mivel a hajdani uralkodók „az Ösegyház azon gyakorlatát is fogantatosíthatták volna, hogy a királyi választás után az ország püspökeit metropolitájuk szentelje fel két püspök közreműködésével; mégis a királyi választásnak a felszentelést lehetővé tévő megerősítését Róma legszentebb főpapjára ruházták és számára rezerválták, jóllehet az Ösegyház gyakorlatát a magyarság megtérésének kezdetétől a Szentszék beleegyezésével bevezethették volna”.⁶⁵ E tétel felállításában egy olyan jellegű, Rómától függetlenedő nemzeti

64 CVH vol. I/2, Budapest-Róma 2005.

65 “[...] *eum primitivae Ecclesiae usum ac proxim potuissent sibi vindicare, ut a metropolitano et duobus episcopis, facta regia electione, episcopi regni consecrari possent, confirmationem tamen electionis regiae et electionem ad consecrationem*

egyház megteremtésének lehetősége fogalmazódik meg, amelyhez hasonlóan ebben az időszakban főként a francia egyház gallikán mozgalmaiban fedezhetünk fel.⁶⁶

Az elhúzódó illetékfizetési vitában ez az elméleti felvetés a gyakorlati megvalósítás irányába tartott. Jakusith György egri püspök 1645-ös római tárgyalásai során arra az eshetőségre, ha a Szentszék nem hajlandó a kedvezmények megadására, kilátásba helyezte, hogy a magyar főpapok ünnepeyes tiltakozás kíséretében, pápai jóváhagyás nélkül „gondoskodnak majd a lelkek üdvösségéről, s az ősi jogok szerint három összehívott püspökkel fel fogják szenteltetni magukat, mivel a püspökszentelést a taxák megfizetésének lehetetlensége miatt más módon elnyerni nem képesek”.⁶⁷

A radikális felfogás hangoztatása elérte célját, s az új pápával, X. Incével (1644–1655) létrejött a csupán jelképes annáta megfizetését előíró egyezség. Ennek megkötése után a Róma engedélye nélküli s így a szakításhoz veszélyét magában hordozó püspökszentelések gondolata többé nem vetődött fel.⁶⁸

Mindazonáltal egy bizonyos fokú önállóság nyomai továbbra is megmaradtak: a pápai nunciusok minden ellenkező irányú erőfeszítése ellenére a hazai püspökök – nem várva be a Szentszék jóváhagyását – uralkodói kinevezésük után azonnal átvették egyházmegyéjük világi és lelki kormányzását, s viselni kezdték a püspöki jelvényeket. A magyar királyi főkegyúri jogok legfőbb védelmezője voltaképpen nem a bécsi udvar, hanem a magyar egyház volt.⁶⁹

A század vége: a török kiűzése

Téves és egyoldalú megközelítést eredményezne azonban, ha mindeme polémiák, az új egyházfegyelem meghonosítása terén adódó nehézségek, a római képviselőben gyakran előforduló működési zavarok abszolutizálása nyomán egyfajta Róma-ellenességre akarnánk helyezni a hangsúlyt. Hiszen ezek a problémák a megsemmisülés határán ismét életre kelő magyar katolicizmus és a reformkorszakán már túljutott pápaság kapcsolatai újra-

Sanctissimo Romano Pontifici deferre et reservare voluerunt, non obstante eo, quod annotatum usum ac praxim citra praeiudicium iuris positivi sibi appropriare a primordio suae conversionis etiam assensu Sedis Apostolicae potuissent. AP, *Archivum Ecclesiasticum Vetus*, n. 204, fol. 32. Cfr. J. Grisar, *Francesco Ingoli über die Aufgaben des kommenden Papstes nach dem Tode Urbans VIII. (1644)*, in “*Archivum Historiae Pontificiae*”, 5 (1967), 289–324, 324: “Questi due officij [cioè la *Dataria e Cancelleria*] per il rigore [...] sono stati di gran pregiudizio alla Sede Apostolica [...] e se non rimedia, non solo bisognerà concordar con Spagno, mà anche seguiranno de scisme di Provincie, come è stato per succedere da vescovi ungari sotto Urbano 8mo”.

66 TUSOR. *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia*. op. cit.

67 BAV, Barb. Lat. 6870, f. 30r-v.

68 Ld. fentebb.

69 FRAKNÓI. *A magyar királyi kegyúri jog*. op. cit.

szövéseinek csupán kísérőjelenségei, a lényegi elem mindebben egy sokréti viszonyrendszer kiépülése és megszilárdulása.

A 17. század során nem volt a hazai egyháznak olyan szükséghelyzete, amikor legfőbb külpolitikai támaszát ne az Apostoli Széknél kereste volna. A protestáns I. Rákóczi György 1644–1645-ös felső-magyarországi hadjáratának megállításához X. Incétől vártak segítséget, Jakusith küldetésének elsődleges célja éppen ennek elnyerése volt.⁷⁰ Az 1658 és 1664 közötti, Várad és Érsekújvár elvesztéséhez vezető török támadások idején Lippay György primás kiváltképpen Erdély megmentése és rekatolizációja érdekében igyekezett kétségbeesetten VII. Sándor pápát (1655–1667) hathatós közbelépésre késztetni.⁷¹

A vasvári béke megkötése után még egy olyan irreális terv is megfogalmazódott, hogy – tekintve a nemzet „ösi és mélyen gyökerező tiszteletét a Szentszék irányában, amelyet közvetlen pártfogójuknak tekintenek” – a Habsburgok helyett az országot közvetlenül az Apostoli Szék védnöksége és kormányzása alá helyezték. Mindezt Szelepchény György kancellár, akkor kalocsai érsek közölte 1665 novemberében a legmélyebb titoktartás közepette Spinola nunciussal.⁷²

Szelepchény mint esztergomi érsek az 1670-es évek második felében szinte naprakészen informálta Alderano Cybo bíboros-államtitkárt a török és kurucok mozgólódásairól, kellő időben ráirányítva az Egyházi Állam vezetésének figyelmét az újra feléledő és majd Bécs 1683. évi ostromában kiteljesülő pogány veszedelem nagyságára.⁷³

Miként a magyar katolicizmus a megújulás gondolatára, úgy a pápaság is kétségkívül megkésve rezonált a fokozott gondoskodását igénylő hazai elvárásokra. Ám amikor Róma ismét fogékony lett a török kiűzésének eszméjére, különösen az anyagiak egykor oly neuralgikus terén nem ismert lehetlent. Az apostoli kamara éves kimutatásai szerint XI. Ince 1683 és 1688 között összesen 1 083 753,22⁷⁴ aranyat (*scudo*) költött nagyobbrészt Francesco Buonvisi kardinális, bécsi nuncius közvetítésével Magyarország felszabadítására, s így közvetve a régebben számos gondot okozó csonka egyházszervezet helyreállítására.

A korábbi történések ismeretében pedig különös jelentőséget nyer az a tény, hogy ezt megelőzően, 1682 őszén a magyar egyház elsőként ítélte el

70 TUSOR. *Jakusith György egri püspök római követjárása*. op. cit.

71 ASV, *Segr. Stato. Vescovi*, vol. 43, ff. 33r-34r.

72 *Segr. Stato. Germania*, vol. 175, ff. 636r-638v.

73 ASV, *Segr. Stato. Vescovi e prelati*, voll. 62-69, passim; ASM, *Archivio Cybo-Malaspina. Archivio Alderano Cybo*, vol. 65, n. 62. 84. 136 (*Appendice*, n. 14); vol. 66, n. 35 e vol. 87, parte V, n. 19. parte VIII, n. 32.

74 Österreichisches Staatsarchiv (Wien), *Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Allgemeine Urkunden*, az 1690. febr. 20-ai bréve melléklete.

a francia nemzeti zsinaton végleges formába öntött, Róma-ellenes „gallikán artikulusokat”, s tett tanúbizonyságot a Szentszékhez való feltétlen ragaszkodásáról.⁷⁵

Svätá Stolica a katolicizmus v Uhorsku v 17. storočí

V Uhorsku sa katolícka reštaurácia mohla začať až po skončení tzv. „dlhjej tureckej vojny“ (1593 – 1606). Reformné ustanovenia tridentského koncilu sa postupne začali presadzovať už od prvých desaťročí 17. storočia. Rozmach katolíckej obnovy v spojení so silnými protireformačnými snaženiami vydržal až do konca oslobodzujúcich vojen proti Turkom a dosiahol úspech. Potom pokračoval expanziou do oblasti reorganizácie cirkevného života na niekdajšom území obsadených Turkami. Oproti tomu sa do 20. rokov 17. storočia skončilo obdobie reformných pápežov, katolícka obnova sa dostala na bod pokoja vo svojom vlastnom centre. Pôsobenie rímskych úradov charakterizovala silnejúca byrokratizácia. Počas pontifikátu Urbana VIII. sa pápežstvo izolovalo v rámci kontinentu. Potom, ako križiacka výprava proti Turkom nebola úspešná, záujmy cirkevného štátu sa dostali do popredia v dovedy nebývanej miere. Svätá stolica postupne nenachádzala svoje miesto v novom európskom systéme vytvorenom vestfálskym mierom. Ustálili sa diskusie s národnými cirkvami a katolicizmus postavili pred novú výzvu aj novovzniknuté smery, ako janzenizmus, episkopalizmus, ale aj vývoj racionalistického myslenia. Pápeži dosiahli trvalejšie výsledky iba na poli svetových misií.

Všetky uvedené okolnosti mali výrazný vplyv na vzťahy Svätej stolice a uhorského katolicizmu. Ťažkosti pri uplatnení katolíckej reformy v Uhorsku a iné politické záujmy Ríma a Uhorska v osmanskej otázke boli prameňom napätia. Keď sa však nová cirkevná disciplína udomácnila aj v Uhorsku, vykryštalizovali sa praktické spôsoby udržiavania kontaktov a po nástupe Inocenta XI. aj pápežská zahraničná politika vytýčila za cieľ vyhnanie Turkov z Európy, čím sa kontakty s Uhorskom výrazne zintenzívnili.

Ťažiskom kontaktov v spomenutom období boli predpisy zabezpečujúce primát Ríma v kanonickom práve, cirkevné kontakty medzi Uhorskom a Svätou stolicou zabezpečovali hlavne biskupi. Kým na začiatku 17. storočia môžeme hovoriť o spolupráci medzi Rómom a vedením uhorskej katolíckej cirkvi, v polovici storočia sa objavujú aj rôzne problémy, ktoré sa začínajú rímskou cestou Petra Pázmánya do Ríma. Posledná tretina storočia sa však opäť nesie v znamení intenzívnejších kontaktov, hlavne vďaka ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi Szelephényimu, ktorý posielal pravidelné informácie o tureckých a kuruckých manévroch v Uhorsku upozorňujúc na veľkosť pohanského nebezpečenstva, ktorá sa preukázala aj pri obliehaní Viedne v roku 1683. Pápežská zahraničná politika podporila vyhnanie Turkov z Európy výraznými finančnými príspevkami. Uhorská katolícka cirkev zas ešte v roku 1682 preukázala bezvýhradnú oddanosť Svätej stolici, keď na francúzskom národnom koncile ako prvá odmietla proti pápežovi namierené „galikánske artikuly“.

75 ADRIÁNYI, G. Die angebliche ungarische Nationalsynode von 1682. In *Annuario Historiae Conciliorum*, 27/28 (1995/1996), s. 841 – 851; Archivio di Stato Lucca, *Archivio Buonvisi*, parte II, vol. 44, n. 13.